

ВЪТРЕШНА И ВЪНШНА МИГРАЦИЯ НА НАСЕЛЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ

Проследени са тенденциите и етапите на процесите на вътрешна миграция през периода 1956-2001 г. върху основата на последните пет преброявания на населението в страната.

Интензитетът на вътрешната миграция, особено висок в периода 1956-1965 г. (18.6% от средното годишно население), спада до 5.1% през 1992-2001 г. Социално-демографските характеристики на мигрантите са в обсега на изследването. Представени са броят на мигрантите, както и структурата и интензитетът на миграция за различни категории от населението.

Голямата вътрешна мобилност на населението през 1956-1985 г. се е развила във висока интензивност на международната миграция през годините след 1989. Емиграцията има много съществени и преки последици върху населението и работната сила. Основната част от емитриращото население е на възраст 20 – 35 години и с по-високи образователни и квалификационни стандарти.

Представени са някои основни проблеми на предоставянето на статистическа информация за международната миграция. Въз основа на различни източници е направена оценка на покритието и характеристиката на миграционния процес през последното десетилетие на XX век.

Международната миграция на населението в България стана съществена за демографското развитие на страната и нейния трудов потенциал и това изисква подробно изследване на процеса в бъдеще.

JEL: J11, J61

Цялата история на човечеството може да се разглежда като непрекъсната миграция на племена, народи и групи от хора. В едни епохи миграцията не е била много значима, затова пък в други е важен фактор за развитие на цивилизацията.

Миграцията винаги се обуславя преди всичко от материални потребности на хората, дори ако на пръв поглед изглежда последствие от някакви политически причини. За самите преселници решението да търсят по-добра реализация в чужди краища има личен, индивидуален характер, но учените се стараят да осмислят това явление от по-широки позиции, оценявайки взаимодействието на различни социални системи. Това, което за отделния човек е проблем на интереси, то за обществото изглежда проблем на ценностите. Поради това дискусиите около този въпрос не са преставали, но през последните десетилетия стават все повече оживени и актуални.

¹ Ветка Жекова е ст.н.с. д-р в Център за изследване на населението, тел.: 979 63 34, e-mail: cps@cc.bas.bg.

Известно е, че броят на населението във всяко населено място се формира под въздействието на естественото движение (ражданията и умираанията) и механичното движение (изселванията и заселванията). Тези движения оказват влияние и върху състава на населението, при което се изменя съотношението между отделните групи население. Тук особен интерес представляват измененията в състава на населението, които настъпват в резултат на вътрешната и външната миграция, тъй като мигрира главно младото население в трудоспособна възраст.

Преселването от едно населено място в друго за постоянно има голямо социално-икономическо значение и засяга най-дълбоко бита на хората. Но и временната миграция, когато хората отиват на работа в друго населено място, напускат мястото на постоянното живеене, също има значение както по причините, които я предизвикват, така и с последиците от нея.

Студията представя основни резултати от изследване на тенденциите и етапите в развитието на вътрешната и външната миграция и миграционното поведение през последните 50 години.

Вътрешна миграция

При определяне крайните точки на миграционния процес се формират четири основни поселищни направления в механичното движение на населението, което е свързано с утвърдилите се основни видове населени места в страната – градове и села. Основните миграционни потоци, които ще бъдат предмет на нашето изследване са: от град в град, от град в село, от село в град и от село в село.

Данните от почти половин вековната история на България сочат съществени промени в основните миграционни потоци (вж. табл. 1).

Таблица 1

Поселищно направление	1956 – 1965		1966 – 1975		1976 – 1985		1986 – 1992		1992 - 2001	
	Брой (хил.)	Структ. (%)	Брой (хил.)	Структ. (%)	Брой (хил.)	Структ. (%)	Брой (хил.)	Структ. (%)	Брой (хил.)	Структ. (%)
Общо	1 475	100,0	1 303	100,0	711	100,0	346	100,0	399	100,0
От град в град	245	16,6	394	30,2	272	38,3	147	42,5	184	46,5
От град в село	119	8,1	129	9,9	945	13,3	81	23,4	111	26,1
От село в град	660	44,7	556	42,7	244	34,3	76	22,0	63	16,6
От село в село	451	30,6	224	17,2	100	14,1	42	12,1	41	10,8
Интензитет на миграцията		18,6		15,4		8,0		4,1		5,1

Източник: Вътрешна миграция на населението, том VIII, 1989, Издание на ЦСУ, том IV, част I от Резултати от преброяване на населението, 1994, том 1, книга 6, 2004. Издание на НСИ.

Таблицата показва, че до 1975 г. най-значителен по своя обхват е миграционният поток по направлението “село – град” (близо 45% от изселените се през 1956 – 1965 г. и 42% през 1966 – 1975 г.). През следващите години този поток има значителен дял, но отстъпва водещото си място, като достига през 1993 – 2001 г. едва 15,6%. Това се обяснява както с миграционната изтощеност на селата, така и с повишаване обема на градската миграция.

Така потокът “град – град” от 16,6% през периода 1956 – 1965 г. достига в края на 2001 г. 46,5% от всички мигрирали лица. По този начин делът на градското население от 33,6% през 1956 г. достигна 69% през 2001 г.

Тези значителни за страната ни промени се дължат както на миграцията, така и на естественото движение на населението и на административните промени, настъпили в статута на много населени места. Много села бяха провъзгласени за градове. Вследствие на това броят на градовете от 112 през 1956 г., 175 през 1965 г., 237 през 1985 г., 237 през 1992 г. нарасна на 239 през 2001 г.

Фигура 1

Структура и интензитет на вътрешно миграционните потоци

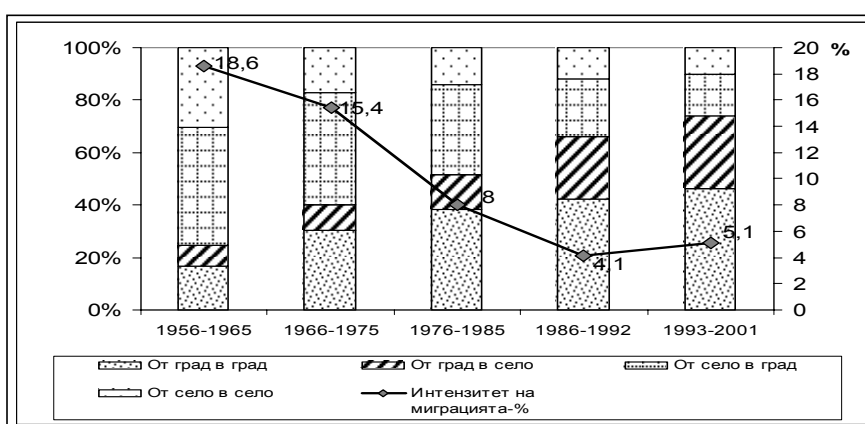

Таблица 2

Градски населени места според броя на населението

Населени места с постоянно население	Години на преброяванията					
	1956	1965	1975	1985	1992	2001
До 9 999	59	108	124	145	150	157
От 10 000 – 24 999	32	35	53	51	45	43
От 25 000 – 99 999	18	27	30	31	33	30
От 100 000 – 499 999	2	4	6	9	8	8
Над 500 000	1	1	1	1	1	1
Общо	112	175	214	237	237	239

Ролята на миграцията в процесите на урбанизация не се измерва с изменението на съотношението градско – селско население. У нас тя се характеризира с висока концентрация и централизация на населението (вж. табл. 2 и табл. 3). В резултат на миграцията губят население селата и малките градове, а се увеличава населението на средните и големите градове. Процесът на урбанизация в нашата страна е тясно свързан с изграждането на големите градски агломерации.

В малките населени места (до 10 000 жители) населението е намаляло повече от 1,6 пъти за разглеждания период, докато в същото време делът на населението, живущо в големите градове (над 100 000 жители) е нараснало

близо 2,5 пъти, което е концентрирано в 10 града (София, Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Стара Загора, Плевен, Добрич, Сливен и Шумен).

Таблица 3

Концентрация на населението в България (в %)

Година	Постоянно население					
	Общо	До 9999	10 000 – 24999	25000 – 99999	100000 – 499999	Над 500000
1956	100.0	70.4	7.1	10.3	3.7	8.5
1965	100.0	61.3	6.3	15.0	7.7	3.7
1975	100.0	49.9	8.9	17.6	12.5	11.1
1985	100.0	43.3	8.5	17.8	17.9	12.5
1992	100.0	42.4	7.8	19.0	17.7	13.1
2001	100.0	40.4	8.3	19.0	18.5	13.8

Динамично, но и разнопосочно се изменят по своя размер потоците “село – село” и “град – село”.

До 1965 потокът “село – село” заема второ място (30,6%) след потокът “село – град” (44,7%). В следващите периоди този поток силно намалява, за да достигне най-слабото значение през 2001 г. – 10,3% от всички мигрирали лица. На последно място по значение през 1956 – 1965 г. е потокът “град – село”, който обхваща 8,1% от общата вътрешна миграция. През следващите години се очертава тенденция към увеличение на този поток, като особено значимо е то след 1986 г., а най-голямо значение има през 1993 – 2001 г. – с 27,9% от всички мигрирали лица. Той има важно значение за компенсиране на въздействието на потока “село – град” и за задоволяване потребностите на селата от квалифицирана работна сила. Освен това значението е и в социален аспект – за пренасяне на културата на живот от градовете към селата.

През последните години обаче в миграционният поток от градовете към селата се включват главно възрастни хора, които се преселват, за да могат да си организират по-евтино пребиваване в съвременните условия.

Съществуват различия в социално-демографската характеристика на емигрантите по пол, възраст, образование, семейно положение, икономическа активност и етническа група. През целия изследван период (1956 – 2001 г.) относителният дял на жените сред мигриращото население е по-голям. Съпоставката на интензитета на миграция сред населението от двата пола също потвърждава по-активното участие на жените във вътрешната миграция (вж. табл. 4). През всички периоди жените по-често се преселват от мъжете. Това може да се обясни със съществуващите традиции у нас след сключване на брак жената да отива да живее при съпруга си, когато местоживеенето им е било в различни населени места.

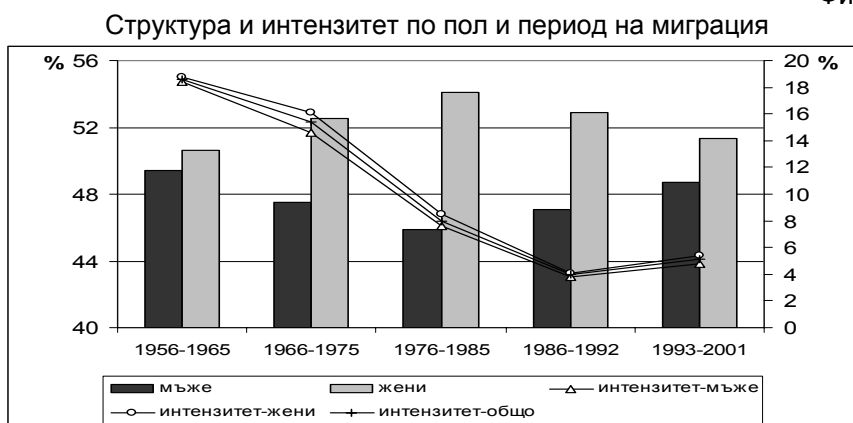
Таблица 4

Структура и интензитет на мигриралите лица по пол и периоди на миграция

Периоди на миграция	Структура (%)			Интензитет (на 100 души от населението)		
	Общо	Мъже	Жени	Общо	Мъже	Жени
1956 – 1965 г.	100,0	49,4	50,6	18,6	18,4	18,8
1966 – 1975 г.	100,0	47,5	52,5	15,4	14,6	16,1
1976 – 1985 г.	100,0	45,8	54,1	8,0	7,6	8,5
1986 – 1992 г.	100,0	47,1	52,9	4,0	3,8	4,1
1993 – 2001 г.	100,0	45,9	54,1	5,1	4,8	5,4

По-големият интензитет и обхват на преселванията сред жените се дължи в голяма степен и на по-високата образователната структура сред тях, което е резултат от продължаване на образованието, като за значителна част от тях е свързано с промяна на местоживеенето им (в подкрепа на това твърдение са интерпретациите към таблица 7). Нагледно данните се представят на фиг. 2.

Фигура 2

Възрастовата структура на мигриралите лица силно се различава от възрастовата структура на населението.

Таблица 5

Структура и интензитет на мигриралите лица по възраст и периоди на миграцията

Периоди на миграция	Възрастови групи							
	Общо	Под 16	16 – 19	20 – 29	30 – 39	40 – 49	50 – 59	60+
1956 – 1965 г.	100,0	24,4	17,5	27,7	14,7	7,4	4,7	3,6
Интензитет	18,6	17,4	35,6	33,5	15,9	9,9	6,9	4,6
1966 – 1975	100,0	21,4	13,0	32,3	15,8	8,6	3,9	5,0
Интензитет	15,4	13,4	37,7	33,6	16,8	9,7	5,1	5,6
1976 – 1985	100,0	19,0	11,0	34,2	18,8	7,2	4,4	5,4
Интензитет	8,9	6,6	15,6	19,0	8,9	4,3	2,9	2,5
1986 – 1992	100,0	20,4	11,9	31,5	13,3	6,9	6,5	9,5
Интензитет	4,1	3,7	8,3	10,0	3,7	2,1	2,0	1,8
1993 – 2001	100,0	14,9	9,4	32,7	15,4	8,6	7,8	11,2
Интензитет	5,1	4,6	8,8	11,5	5,8	3,1	2,9	1,4

Разпределението на мигриралите лица по възраст показва, че миграцията е процес, присъщ главно на младото население. Така за целия разглеждан период мигрантите на възраст до 29 години надхвърлят 50%, като най-висок е дялът им през 1956-1965 г. (69,6%) и най-нисък през 1993-2001 г. (57%). За сравнение относителният дял на лицата до 29 г. в общия брой на населението в края на разглеждания период е 36,7%. Намалението на мигрантите в младите възрастови групи е за сметка на увеличение мигрантите над 30 годишна възраст. През последните години е налице тенденция към увеличаване дела на лицата над 60 години, сред общия брой на мигрантите. От 3,6% през периода 1956-1965 г. техният относителен дял

се увеличава на 9,5% през 1986-1992 г., за да достигне до 11,2% в днешно време. Това е резултат от промените в социално-икономическия живот в страната, които принуждават все повече възрастни хора да променят своето местоживееене.

Интензитетът на миграцията при отделните възрастови групи намалява след 1985 г., което е резултат от общото намаление на населението в страната. Най-голям размер интензитетът на миграцията има сред хората на възраст 20-29 години. В следващите възрастови групи той спада систематически и е най-нисък в най-високите възрастови групи. Това показва, че възрастта на лицата е фактор, който оказва съществено влияние при вземане на решението и реализиране на миграцията на населението.

В съответствие с общото повишаване на образователното равнище на цялото население се изменя и структурата на мигриралите лица по този признак.

Характерно за развитието на миграционните процеси в страната е, че в началните периоди с най-интензивна вътрешна миграция са лица с основно и начално образование. През следващите периоди относителният дял на тази група мигранти намалява, като достига през последния период 29,8% (Таблица 6).

В същото време значително нараства относителният дял на мигрантите със средно и по-високо образование – от 34,0% през периода 1965-1975 г., на 48,7% 10 години по-късно, а през периода 1985-1992 г. достига равнище 51,3%. Най-голям е дялът на мигриралите лица със средно и по-високо образование през периода 1992-2001 г., от които 11,9% – с висше образование.

Очевидно е, че през последните 15 години във вътрешната миграция участват най-често образовани лица. Общото намаление на вътрешната миграция през последните периоди се отразява върху всички образователни степени и променя съотношението между тях. Следващата таблица показва интензитета на миграцията на населението в страната през периода 1993-2001 г. според образователното равнище на участниците в миграционния процес.

Очевидно е нарастването на интензитета на миграцията с повишаване на образованието както общо за страната, така и при мъжете и жените в градовете и селата. Миграцията на населението с по-високо образование способства за намиране на подходящи условия, в които отделният човек може по-пълно да реализира образователната си подготовка. Отпадането на редица административни разпоредби за местоживееене дадоха възможност на лица с по-високо образование за по-голям избор между различните населени места за подходяща реализация. Освен това, някои условия като връщането на земята, аграрната реформа, безработицата, водят до връщане на лица с ниско и без образование обратно в населените места, от които в предишни периоди са емигрирали.

Таблица 6

Структура на мигриралите лица и населението по образование и години на преброяванията

Години на преброяванията	Общо	Образование									
		Висше	Полувисше	Средно	Основно	Начално	Незавършено начално	Деца	Неграмотни	непоказано	
2.12.1975											
мигранти	100,0	5,3	2,8	25,9	36,3	14,4	7,3	8,0	-	-	
население	100,0	3,4	1,4	16,8	30,0	23,4	12,5	12,5	-	-	
2.12.1985											
мигранти	100,0	9,0	4,1	35,6	25,9	11,3	8,1	6,0	-	-	
население	100,0	5,6	2,6	24,7	29,1	18,9	9,6	9,5	-	-	
4.12.1992											
мигранти	100,0	9,5	3,4	38,4	25,2	10,0	5,9	6,4	1,2	-	
население	100,0	7,3	3,1	38,4	28,0	14,5	6,4	7,9	1,8	0,1	
1.03.2001											
мигранти	100,0	11,9	4,1	43,2	21,5	8,3	5,7	3,9	1,4	-	
население	100,0	9,0	4,2	35,8	25,8	11,8	5,5	5,9	1,7	0,3	

Таблица 7

Интензитет на мигриралите лица по пол, местоживеене и образование през периода 1993-2001 г.

Образование	Общо	Мъже	Жени	Град	Село
общо	5,1	4,8	5,4	4,7	5,9
висше	6,7	6,5	6,9	6,3	14,8
полувисше	5,0	4,9	5,0	3,9	11,2
средно	6,2	5,6	6,8	5,6	8,1
основно	4,3	3,9	4,6	3,5	5,1
начално	3,6	3,6	3,6	3,4	3,8
незавършено начално	5,2	5,3	5,1	4,7	6,2
неграмотни	4,2	4,2	4,2	2,6	5,5
дете	3,4	3,4	3,4	2,9	4,5

Източник: Миграция на населението, т. 1, книга 6, Издание на НСИ, София, 2004.

От сравняването на интензитета на миграция по образование сред лицата от двата пола се установява, че интензитетът при жените е по-голям при всички степени над начално образование. Това може да се обясни, от една страна, с по-активното участие на жените в миграционния процес, свързано с придружаване на съпруга при брак или при смяна на работа, а от друга – от сравнително по-високото образователно равнище на жените.

Високият интензитет на лицата с висше и полувисше образование в селата може да се обясни със задоволяване на възникващите потребности от квалифицирана работна сила в отделни райони и производства на страната, както и връщане на възрастни хора, главно пенсионери с високо образование, по родните им места поради материални и жилищни проблеми, замърсяване на околната среда в големите промишлени центрове и други причини. Друго обяснение е, че структурата на населението в селата по образователно равнище силно се различава от общо за страната. Така лицата с висше образование в селата са 1,5% при 9,0% общо за страната, 2,1% с полувисше образование при 4,2%, 23,9% със средно образование при 35,8% общо за страната. Относителните дялове на лицата с по-ниските степени на образование превишават съответните дялове на цялото население, като неграмотните са повече от 3 пъти.

Спираме се на този проблем, тъй като интензитетът на миграцията се изчислява като процентно отношение на мигрантите от дадена група към населението от тази група. Така се стига до сравнително висок интензитет от 14,8 и 11,2% при мигрантите в селата с висше и полувисше образование.

В основата на връзката между миграцията на населението и неговия семеен статут стоят демографски закономерности. Както вече беше посочено, миграцията е характерна за младите хора и голяма част от тях преди да се преселят не са сключили брак. Чрез миграцията младите хора имат по-големи възможности за избор на брачен партньор.

Настъпилите промени в структурата на мигрантите по семейно положение може да се проследи от Таблица 8.

Таблица 8

Структура на мигрантите и населението по семейно положение и години на преброяванията

Година на преброяванията	Семейно положение					
	Общо	Неженени	Женени	Разведени	Овдовели	Непоказали
2.12.1975	100,0	41,9	53,8	1,6	2,7	-
мигранти население	100,0	34,7	57,7	1,6	6,0	-
2.12.1985	100,0	38,5	55,3	3,0	3,2	-
мигранти население	100,0	34,0	56,3	2,18	6,9	-
4.12.1992	100,0	43,9	49,2	3,1	3,8	0,1
мигранти население	100,0	33,9	54,8	3,0	9,2	-
1.03.2001	100,0	49,4	40,5	4,9	5,2	0,3
мигранти население	100,0	36,1	50,3	4,0	9,3	-

За разглеждания период относителният дял на неженените мигранти нараства, като достига през 2001 г. най-високо равнище (49,4%). Това увеличение е за сметка на намаляване дела на женените (омъжени) мигранти.

Сравнително ниски са относителните дялове на разведените и овдовелите, независимо че, макар и слабо, те се повишават в последния период в сравнение с предишните периоди.

Повишаване на интензитета на миграцията през последния период в сравнение с предишния се отразява и върху показателите по семейно положение. Така при неженените (неомъжените) той се променя от 5,1 на 7,0%, при женените – от 3,5 на 4,1%, при разведените от 4,4 на 6,1% и при овдовелите – от 2,0 на 2,9%.

С най-високо участие в миграцията са неомъжените жени (в последния период интензитетът достига 8,0%) и с най-слабо – овдовелите жени (2,8%). Неомъжените и омъжените жени имат по-голямо участие в миграцията, отколкото мъжете. Докато разведените и овдовелите мъже по-често сменят постоянното си местоживееие в сравнение с жените.

Миграцията на населението е тясно свързана с икономическата му активност. През първия разглеждан период (1956-1965 г.) мигрират повече икономически активни лица (57,0%), отколкото неактивни (43,0%). В следващия период заетите лица сред мигрантите намаляват, но през 1975-1985 г. значително нарастват икономически активните мигранти (близо 60%). През периода 1985-1992 г. е налице намаляване на активността сред мигрантите. Тази тенденция може да се обясни с цялостните промени на страната, които най-пряко засягат сферата на приложение на труда на хората (вж. табл. 9).

Данните от последното преброяване показват, че в сравнение с 1992 г. делът на безработните мигранти се е увеличил близо два пъти (от 8,9 на 16,5%). В същото време те са с най-висок интензитет на участие в преселванията. Обратно, икономически активните заети лица са с най-ниско участие.

Като цяло интензитетът на миграцията в отделните групи лица варира в тесни граници – от 4,9 до 5,3%.

Фигура 3

Интензитет на мигриралите лица по семейно положение и пол през периода 1993 – 2001 г.

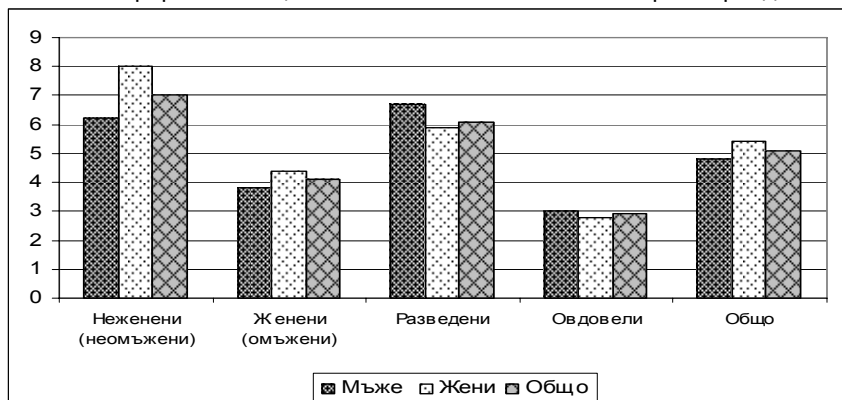

Таблица 9

Структура на мигрантите по активност, пол и години на преброяванията

Години на преброяване	Общо			Мъже			Жени		
	Общо	Акт.	Неакт.	Общо	Акт.	Неакт.	Общо	Акт.	Неакт.
1.12.1965	100,0	57,0	43,0	100,0	63,2	36,8	100,0	51,5	48,5
2.12.1975	100,0	44,7	55,3	100,0	39,9	60,1	100,0	42,0	58,0
4.12.1985	100,0	59,9	40,1	100,0	59,6	40,4	100,0	60,2	39,8
4.12.1992	100,0	44,3	55,7	100,0	44,2	55,8	100,0	44,5	55,5
1.03.2001	100,0	48,1	51,9	100,0	53,2	46,8	100,0	44,3	55,7

Формирането на миграционните процеси на населението през различните периоди винаги се е обуславяло от развитието на основните отрасли на икономиката. Недостигът или излишъкът на работна сила в даден отрасъл се е преодолявал чрез междуотрасловата мобилност, която много често се е реализирала и като териториална мобилност. От таблица 10 се виждат настъпилите изменения в отрасловото разпределение на мигриралото население.

Таблица 10

Структура на мигриралите лица по основни отрасли на икономиката и години на преброявания

Отрасли	Година на преброявания				
	1.12.1965	2.12.1975	4.12.1985	4.12.1992	1.03.2001
Общо	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Промишленост	37,6	39,4	38,6	25,7	21,2
Строителство	8,4	9,8	8,8	5,5	4,5
Селско и горско стопанство	25,9	3,5	13,6	15,7	10,6
Транспорт и съобщения	5,7	6,4	5,3	5,2	4,5
Търговия, МТС и изкупуване	5,4	7,9	7,6	7,7	19,3
Наука, просвета, култура и изкуство	6,0	9,1	9,7	7,9	8,7
Здравеопазване, социално осигуряване, физкултура	3,0	4,8	5,4	5,0	3,9
Финанси, кредит и застраховане	-	0,5	0,5	0,7	4,5
Управление	6,3	8,2	4,9	9,4	9,8
Други отрасли на материалното производство и на непроизводствената сфера	1,7	0,4	5,6	17,2	12,8

Източник: Миграция на населението, т. 1, кн. 6, Издание на НСИ, С., 2004.

Данните показват, че през периодите до 1985 г. мигрантите, заети в промишлеността са били повече от една трета, а през периода 1986-1992 г. те намаляват до една четвърт (25,7%), като достигат през последния период до 21,2%. Установява се тенденция на непрекъснато намаляване участието на мигрантите в сектор “Селско, горско и рибно стопанство”. Относителният им дял спада от 25,9% през периода 1956-1965 г. на 10,8% през периода 1992-2001 г.

Интерес представляват настъпилите изменения в сектор “Търговия, хотели, ресторанти, ремонт на автомобили, лични вещи и стоки от домакинството”. Делът на мигрантите от този отрасъл е нараснал за целия период около 4 пъти (от 5,4 на 19,3%).

В посочените 3 сектора работят повече от половината от всички мигранти. Заслужава да се отбележи значителното увеличение на мигрантите, заети в сектор “Финансово посредничество и операции с недвижимо имущество, наемодателска дейност и бизнес услуги”.

През последния период най-висок е интензитетът на миграцията за мъжете в сектор “Управление” (6,3%), а за жените в “Хотели и ресторанти” (6,5%).

Най-разпространените професии, които упражняват икономически активните мигранти, са в секторите “Персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия” (12,6%). Близки по стойност са и дяловете на професиите в групите “Оператори на съоръжения, машини, транспортни средства” (11,1%) и “Аналитични специалисти (10,2%)”.

Признакът “етническа група” се наблюдава при преброяванията през 1992 и 2001 г. Структурата на мигрантите по този признак се представя в Таблица 11.

Таблица 11
Структура и интензитет на мигриралите лица по етническа група и периоди на миграция

Етническа група	Структура (%)		Интензитет на 100 души от населението	
	1986-1992	1993-2001	1986-1992	1993-2001
Общо	100,0	100,0	4,1	5,1
Българска	84,4	81,9	4,0	5,0
Турска	10,5	9,5	4,5	5,2
Ромска (циганска)	4,2	4,1	4,6	4,5
Друга	0,9	3,0	3,4	17,4
Не се самоопределя	-	1,5	-	10,0

Данните показват, че не се наблюдава съществена промяна в структурата на мигрантите по етнически признак през двата периода. Освен това етническата им структура е много близка до тази на цялото население.

Интензитетът на миграцията сред лицата от основните най-разпространени етноси в страната, е приблизително еднаква. С най-голямо участие в преселванията са лицата, принадлежащи към други етнически групи през 1993-2001 г. (17,4%). Едно от обясненията е, че от преселилите се през този период в страната чужди граждани (общо 18 450 лица), 9195 души принадлежат към друга етническа група.

От разпределението на мигрантите по пол и възраст се вижда, че жените на възраст до 24 години от всички етноси най-често променят местоживеенето си. Това потвърждава постановката, че за една част от

жените встъпването в брак е свързано с промяна на местоживеенето им, както и придобиване на по-високо образование.

Причините, които предизвикват и определят размерите на миграцията, са изключително разнообразни и се менят често и понякога с голяма интензивност. От тази гледна точка войните представляват сложен комплекс от причини. Не по-малко сложен комплекс от отделни причини и групи причини от най-различно естество представлява целостното развитие на икономиката.

Социологическите изследвания в България и в много други страни показват колко разнообразни са факторите, които довеждат хората до решението да мигрират в чужбина или да променят своето постоянно местоживеене. Политическите причини са решаващи при сериозни вътрешни политически кризи и преустройства.

Проявлението на общата закономерност в миграцията се осъществява при конкретни условия. Точно кога ще мигрира дадено лице, от кое населено място ще се изсели и в кое ще се засели се определя от действието на причини с индивидуално значение за мигриралото лице.

Постоянните причини, определящи размера и направленията на вътрешната миграция, могат най-общо да се разделят на три групи:

А) Причини, основаващи се на икономически подбуди за мигриране, като смяна на работа и започване на работа, вкл. и постъпване на държавна и обществена служба. Към тази група може да се причисли миграцията поради завършване на образованието и започване на работа.

Б) Причини, произтичащи от икономически подбуди за човек на семейството, но се отнасят за останалите членове, като придружаване на съпруга(та), заминаване с родителите и до известна степен миграцията поради необходимост да се живее при свои близки.

В) Причини, свързани със започване или продължаване на учението в други населени места, встъпване в брак и заминаване при другия член на семейството в други населени места.

Г) Други причини, свързани с преселване за по-добри жилищни и комунално-битови условия на живот; подходящи климатични условия; напускане на отчуждени терени; по-добри условия за възпитание и образование на децата; желание да се живее в град; желание да се живее в село и т.н.

Както вече отбелязахме, миграцията е процес, който се осъществява под въздействието на сложен комплекс от условия, фактори и причини. Разграничаването им е трудно, тъй като става въпрос не само за събития, случили се в миналото, но и поради преплитане на мотивите и факторите, довели до преселването. Поради това и анализът е твърде условен и се основава на преценката на анкетираните към момента на проведените социологически проучвания за причините, довели до миграцията.

Тук е мястото да се отбележи, че въпреки търсената съпоставимост при изучаване на причините за миграция през годините тя не е осъществена напълно. Става дума за това, че са включвани нови причини, което е естествено, но при разработката те не са отделени, други причини до голяма степен са раздробени, но сумата не дава причината, разглеждана при предишни изследвания. Друг проблем е, че при разработването на материала липсват таблици по основни демографски характеристики. Така при

изследването през 1965 и 1975 г. има разработка на причините по пол, а през 1985 и 2001 г. – няма такава разработка. Обратно, през 1965 и 1975 г. няма разработка на причините по град, село, а такава има през 1985 и 2001 г. Тези и редица подобни проблеми създават трудности при проследяване на тенденциите, каквато е целта на разработката.

Независимо от посочените констатации нека проследим причините, довели до миграцията за периода 1965-2001 г.

Разглеждайки структурата на причините за мигриране (вж. табл. 12) прави впечатление, че в началото на периода най-голям дял заема "Придружаване на съпруга и заминаване с родителите (28,3%)". В течение на времето дялът на тази причина бавно намалява до 1985 г. и рязко след тази година, за да достигне през 2001 г. сравнително ниско равнище (8,8%). Необходимо е да се отбележи, че това е причина за мигриране главно на жените, а както беше посочено в предишния раздел, от всички, които са променили местоживеенето си, преобладава дялът на жените – 56%, докато за мъжете той е 44%. По-големият интензитет на преселванията сред жените се обяснява с факта, че у нас по традиция след сключване на брак те често променят своето местоживеене. Освен това особено характерна за тях е причината "встъпване в брак". Тези данни подчертават водещата роля на мъжете при миграцията. Жените имат по-големи грижи за семейството, особено при отглеждане на децата. Това до голяма степен ограничава техните възможности на самостоятелна миграция. Нещо повече, с намирането на работа мъжът е длъжен да осигури условия за живеене на семейството си. Едва след това е възможно преместването на останалите му членове.

През целия период друга причина, която заема голям дял е "смяна на работа", поради която са мигрирали една пета от лицата до 1975 г. В следващия период мигриралите по тази причина нарастват и достигат дял 26,8% от всички мигранти през 1985 г., а през 2001 г. има лек спад – 23,9%.

Във вътрешната миграция преобладава участието на лица в млада възраст, които са най-голям трудов потенциал. Анализът на данните по причини и възраст показват, че най-голяма част от лицата, мигрирали по причини от социално-икономическо естество, са на възраст до 34 години. Това са годините, когато младите хора търсят и намират свое призвание в живота. През този период те са много по-склонни към промяна на започнатата работа, защото тя не съответства на придобитата им квалификация или ако не ги задоволява полученото възнаграждение, дори това да е съпроводено с промяната на местоживеенето. Този процес на миграция на младата работна сила е сложен не само по своето проявление, но и по своите последици. Премиването на големи маси млади хора от едни райони или населени места в други се отразява върху заетостта и трудовия фонд както в местата на заселване, така и в местата на изселването. Освен това миграцията оказва влияние и върху социално-икономическата характеристика на самите мигрирали лица – заетост, професионална и отраслова принадлежност, както и социална принадлежност.

Таблица 12

Структура на причините за мигриране по местоживеене и години на преброяванията (в %)

Години на преброяванията и местоживеене	Общо	Смяна на работа	Започване на работа	Завършване на образованието и започване на работа	Придружаване на съпруга и заминаване с родителите	Необходимост да живеят при свои близки	Започване или продължаване на учение	Встъпване в брак	Други причини
1.12.1965									
Общо	100,0	19,9	1,9	4,4	28,3	5,7	19,4	13,2	7,2
Мъже	100,0	34,5	2,7	5,3	17,8	4,7	21,2	3,7	10,1
Жени	100,0	6,7	1,2	3,5	37,7	6,5	17,8	21,8	4,8
2.12.1975									
Общо	100,0	15,8	5,9	1,2	25,1	4,1	21,4	17,7	8,8
Мъже	100,0	24,8	7,0	1,5	21,4	3,8	22,4	7,6	11,5
Жени	100,0	7,4	4,9	0,9	28,2	4,3	20,5	26,0	7,8
4.12.1985									
Общо	100,0	26,8	3,8	3,5	21,1	2,2	12,8	19,0	11,8
Град	100,0	28,0	4,2	4,7	22,2	1,9	16,8	13,1	9,1
Село	100,0	23,9	2,8	0,8	21,6	2,7	3,6	32,7	11,9
1.03.2001									
Общо	100,0	23,9	10,7		8,8	4,7	9,9	24,0	18,0
Град	100,0	26,8	12,7		9,1	3,4	12,4	18,0	17,6
Село	100,0	13,3	2,8		7,8	9,6	0,8	46,1	19,6

Източник: Изчислени по данни от репрезентативните наблюдения на миграцията след и по време на преброяванията през съответните години.

Заслужава внимание и една друга причина, която засяга основно младите хора. Става дума за “започване или продължаване на учение”. До 1985 г. по тази причина са мигрирали повече от една пета от мигрантите. През последното десетилетие тя има по-малък дял (12%). Обяснението ни е откриването на редица университети и висши училища на много места в страната. Това дава възможност на младите хора да се обучават в по-близки до своето населено място места. Столицата обаче продължава да бъде притегателна сила за получаване на желаното образование и по тази причина през последните години в нея са мигрирали 15,7%.

Единствената причина, по която мигрират повечето възрастни лица, е поради необходимост да бъдат гледани от свои близки. Над половината от тях, мигрирали поради тази причина, са на възраст на 60 и повече години в момента на миграцията.

Като цяло основната част от мигриралите лица се преселва от селата в градовете. Очевидно по-високата организация на труда в отраслите в градовете, съпроводени с определени социални и културни придобивки на гражданите, обуславя големия размер на този миграционен поток.

Разбира се, привързаността на лицата към дадено населено място зависи не само от високите показатели на жизненото равнище, но и от други фактори като потребности, интереси и ценностна ориентация, които в крайна сметка рефлектират в миграционните нагласи за реализацията на миграционното решение.

От всички проведени изследвания за миграционното поведение у нас, най-богато от социологическа гледна точка е това през 1985 г. При него е събрана информация както за мотивите на индивидите да мигрират, така и за ценностната им ориентация. При другите изследвания такава информация липсва, затова тук ще се коментират само резултатите от това изследване.

Анализът на структурата на ценностната ориентация на мигрантите и немигрантите показва, че и двете групи поставят на първо място “семееното щастие” и ценностите, свързани със семейството (вж. табл. 13). Това е ценността, която преследват както мигрантите – мъже, жени, живеещи в градовете и селата, така и немигрантите от същите съвкупности, като относителният дял на тази ценност е по-висок в полза на мигрантите. Разликите са от 1% при мъжете, до 10,7% при жените.

На второ място и за съвкупността на мигрантите и немигрантите е стремежът към “спокоен и безгрижен живот” с близо два пъти по-нисък дял. Тук в структурата на ценностите немигрантите застъпват повече тази ценност. Това може да се обясни и с различията във възрастовата структура на двете съвкупности и с по-голямата реализация и благополучие на мигрантите в сравнение с немигрантите. Същевременно е вярно, че мигрантите са по-амбициозни, склонни на риск за постигане на своите цели. Те относително по-активно се стремят към достигането на по-висок жизнен стандарт и социален статут. Затова и на трето място мигрантите посочват ценността “Реализация в труда и учението”. Не бива да се пропуска и различието в образователния ценз на мигрантите и немигрантите. Така 14,8% от първите са с висше и полувисше образование, а от вторите – 6,2%. Анкетиранията лица според останалите образователни степени се разпределят както следва: **средно** – мигранти (35,4), немигранти (25,3); **основно** – мигранти (34,7), немигранти (40,0); **начално и незавършено** – мигранти (15,1), немигранти (28,5).

Таблица 13

Структура на ценностната система ориентация на мигрантите и немигрантите по пол и местоживееене

Ценностна ориентация	Общо		Мъже		Жени		В градовете		В селата	
	Мигранти	Немигранти	Мигранти	Немигранти	Мигранти	Немигранти	Мигранти	Немигранти	Мигранти	Немигранти
Обществено положение	2,1	1,9	2,6	1,6	1,5	2,3	2,1	1,9	2,0	2,0
Реализация в труда и учението	12,4	8,1	13,9	7,1	10,9	9,1	14,4	11,6	6,6	4,9
Материално благополучие	11,6	15,0	11,9	13,3	11,2	16,5	10,2	13,4	15,6	16,4
Семейно щастие	45,1	39,7	42,7	41,8	47,9	37,2	45,7	40,4	43,9	38,7
Дружба и приятелство	4,6	6,0	5,5	4,8	3,6	7,2	4,5	6,1	4,7	6,0
Физическо и духовно развитие	3,3	2,3	3,4	2,2	2,9	2,5	3,9	3,3	1,6	1,5
Спокоен и безгрижен живот	19,9	25,4	18,7	27,5	21,0	23,6	18,1	21,7	24,9	28,9
Неотговорили	1,0	1,6	1,0	1,7	1,0	1,6	1,1	1,6	0,7	1,6
ОБЩО	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

В същото време немигрантите поставят на трето място “материалното благополучие”. Стремещт към самоутвърждаване и развитие е най-характерен за мъжете мигранти и на мигрантите, живеещи в градовете. По-слаб е този стремеж при жените мигранти и на мигрантите, живеещи в селата.

Значителен е делът на немигрантите жени и особено на немигрантите от селата, за които “материалното благополучие” е ценност, която превишава стремежа към кариера и обществен престиж.

Вътрешната миграция въздейства върху много страни от живота на обществото. Във връзка с това много важен е въпросът за възможността за нейното регулиране посредством определена система от социално-икономически и организационни решения в условията на пазарната икономика.

Външна миграция

За разлика от вътрешната миграция, за която има развита методология и достатъчна статистическа и социологическа информация, външната миграция в България не е била обект на специални изследвания, поради което наличните данни са не особено пълни и крайно разпръснати.

Проф. А. Ю. Тотев обобщава публикуваните източници, статистическите и други данни за външната миграция до 1980 г.² Според него за периода 1880-1980 г. в България са се заселили 806 000 души, а са се изселили 1 216 258 души. Или страната е загубила от външна миграция за 100-годишния период над 410 хиляди души население. Смята се обаче, че тези числа едва ли са напълно точни, тъй като изселващите се от България са били регистрирани много по-редовно, отколкото заселващите се. Не е била добре организирана необходимата регистрация на непрекъснато стихийно прииждащото население в страната след Берлинския договор (1879), както и след освободителните борби и въстания в Тракия и Македония през 1913 и 1918 г., както и в края на Втората световна война.

Изселилите се от България за този период са главно турци (744 хил. души), гърци (62 хил.), евреи (40 хил.), 125 хил. българи и други (над 200 хил. души). От заселилите се в страната през периода 1880-1970 г. по официално регистрирани и публикувани данни 698 хил. души са българи и 108 хил. души са от други народности.

През периода 1880-1945 г. България е загубила във водените четири войни 188 хил. души убити и изчезнали. През периода 1981-1988 г. размерите на външната миграция се свеждат до малък брой емигранти поради ограниченията и забраните за свободна емиграция по това време.

През 1989 г. се предизвика огромна емиграционна вълна, която имаше политически характер на етническа основа. Напуснаха страната ни над 218 хиляди етнически турци.

Настъпилите коренни промени в обществената и икономическата обстановка в страната след 1989 г. доведоха до формирането на нови прояви

---

² Тотев, А. Демография. С., Св. Кл. Охридски, 1972; Външна и вътрешна миграция на населението. – Население, 1989, №3.

в миграционното поведение на населението. Премахването на административните ограничения за свободно движение на българските граждани създадоха условия за формиране на свободните външномиграционни потоци.

През 1990 г. емигриралото население се оценява на около 88 хил. души.³

Всеобщо е мнението, че българската статистика се оказва неподготвена за създаване на достатъчно надеждна система за отчитане на външната миграция. Не се осъществява международен обмен на информация между държавите за пребиваващите в тях чуждестранни граждани като имигранти.

Една от трудностите за регистрация на емигрантите е, че съществуват много канали, които остават извън обсега на статистиката. Немалка част от хората заминават с туристически визи, но с намерение да си намерят работа и да удължат престоя си в чужбина. Няма нормативна уредба, която да задължава гражданите да регистрират при заминаването си продължителността на престоя си извън страната. Не съществува национална система, която да осигури необходимите изчерпателни данни за броя на емигрантите и имигрантите и да се изчисли миграционното салдо.

След 1980 г. липсват публикувани данни за броя на имигрантите по години, поради което ще представим обобщени данни.

Данните, представени от НСИ на Съвета на Европа⁴ за нетната миграция (имигранти минус емигранти на 10 000 души от населението), са: 1970 г. – минус 0,13; 1975 г. – минус 0,38; 1980 г. – 0,00; 1985 г. – минус 0,37; 1990 г. – минус 1,09; 1995 г. – 0,00; 2000 г. – 0,00; 2001 г. – 0,00; 2002 г. – 0,00. Това са данните от текущата демографска статистика, които изглеждат невероятни дори и за неспециалист.

Очакванията към преброяването през 2001 г. бяха големи. Това, което се получи, е, че за периода 1993-2001 г. населението в страната е намаляло с 554 333 души, от които от естествен прираст – 336 524 души. Разликата от загуба на население в резултат на миграционното салдо е в размер на 217 809 души.

Таблица 14

Външна миграция в България през периода 1880-2001 година

Периоди	Заселени	Изселени	Салдо (заселени минус изселени)
1880-1910	715 388	677 516	37 872
1911-1926	...	...	197 995
1927-1930	8 452	55 509	-47 057
1931-1935	10 564	63 275	-52 711
1936-1940	70 026	106 611	-36 585
1941-1945	1 116	56 103	-54 987
1946-1955	111	201 575	-201 464
1956-1965	338	1 492	-1 154
1966-1975	5	41 419	-41 414
1976-1980	...	12 753	-12 753
1981-1985	469	1 610	-1 141
1986-1992	...	446 197	-446 197
1993-2001	-18 688	236 497	-217 809

Източник: Балев, Ив. Население по области, общини и населени места, т. 1, книга 3, С., 2002, с. 21.

³ Калчев, Й. Външната миграция на населението в България.

⁴ Recent Demographic Developments in Europe, 2003.

За изучаване на външната миграция на населението в основната карта на преброяването на населението и жилищния фонд се предвижда външната миграция (емиграцията) да се регистрира чрез въпросите за броя и годината на раждане на децата на жените, родени преди 1.03.1989 г. За всяко от децата трябва да се отбележи дали живее в чужбина за повече от 1 година.

Разбира се, очакванията бяха големи, но очевидно, че с този въпрос се обхващат само лицата, на които е жива майката и живее в страната.

Като временно отсъстващи лица от България, които присъстват в други държави, са регистрирани 26 928 лица, от които 15 867 мъже и 11 061 жени.

Разпределението на тези лица по възраст е както следва: 951 до 14 години (или 3,5%); 10 429 от 15-29 г. (39,0%); 14 745 от 30-59 г. (54,8%); 740 на 60+ г. (2,7%). Разгледаното дотук показва, че има проблеми със събиране на изчерпателна информация за външната миграция на населението на страната ни. Статистическите органи трудно биха се справили с тази задача без сътрудничество с много институции.

Въпреки всичко Националният статистически институт не е спрял да търси други, макар и косвени, начини за събиране на данни за изучаване на този процес. Така през 1990 г. беше поставено начало на изследване потенциалната емиграция на пътуващите в чужбина български граждани.⁵ Изследването се проведе от НСИ със съдействието на МВР през април 1991 г. Обектът на наблюдението са всички български граждани на 16 и повече години, които влизат и излизат през съответния граничен пункт през всички часове на денонощието за периода 22-28 април.

Анкетата се проведе на територията на 12 гранични пункта, обхващайки основните четири вида транспорт – автомобилен, железопътен, въздушен и воден. През тези пунктове се осъществяват две трети от пътуванията извън и към страната. В изследването са участвали 9619 лица, от които 5263 излизаци и 4356 влизаци в страната. През следващите години то се повтаря през април и октомври, като граничните пунктове се разширяват от 12 на 15.

През 1994 г. изследване на пътуващите през границата български граждани не се организира поради ресурсни ограничения на НСИ. През 1995 и 1996 г. са проведени изследвания, но те са обхванали малък брой пътуващи, поради което получената от тях информация не позволява подробно изучаване развитието на миграционните процеси през този период.

Потенциалната външна миграция се изучава и при репрезентативните изследвания на миграцията при последните две преброявания. Тук информацията се получава от лицата на възраст 18-60 години (през 1991 г.) и 15-69 г. (през 2001 г.), анкетирани в жилищата, в които живеят постоянно по време на провеждане на наблюденията.

Резултатите от всички тези изследвания ще бъдат използвани при по-нататъшния анализ на потенциалната емиграция.

През периода 1990-1991 г. пътуванията извън страната са насочени главно към Турция, Гърция, Югославия, Румъния и СССР (общо 78%), като 26% от този поток е с направление към Турция. Пътуванията към Западна и Централна Европа са около 19%, останалите са насочени към страните от

⁵ Инструментариумът на първото по рода си изследване в България и организацията на наблюдението се осъществява от колектив в състав: В. Жекова, М. Ганева, Й. Калчев, С. Цветарски.

Южното Средиземноморие и Близкия изток и много малко към останалата част от света.⁶

В следващия период – 1992-1993, се запазва основният пътникопоток към съседните страни, но нарастват над 23% пътуванията към Западна и Централна Европа (Чехия, Унгария, Германия, Австрия), а извън нея са около 2%.

През последния период, за който се разполага с данни (1995-1996), се наблюдава коренна промяна на направлението на миграционните потоци. Най-голям е потокът на пътувания към Германия (над 20%), Австрия (12%), Чехия (11%), Гърция (6%); значително нараства емиграцията извън Европа (около 10%). Главно емигрантите заминават за САЩ, Канада, Австралия и ЮАР.

Според данните от изследването по време на преброяването през 2001 г. потенциалните емигранти желаят да посетят предимно Германия (20%), САЩ (16%), Гърция (10%), Италия (8%), Испания (7,7%) и Турция (6%).

Според възприетата от НСИ методология на ООН и други международни организации за “емигранти” се смятат лицата, които са заявили, че напускат страната за продължително време (постоянно живеене, работа, брак) или които са извън страната за повече от една година.

Данните от проведеното социологическо изследване, включено в програмата на преброяването на населението и жилищния фонд за 1990 г. (проведено през януари-февруари 1991 г.) показват, че желанието за напускане на страната е твърде разпространено сред нашето население. Така близо 5% от него на възраст 18-60 години “ще направи всичко възможно”, за да напусне страната за продължително време, а около една четвърт (26%), че ще отидат да живеят и работят в друга държава, “ако им се удаде такава възможност”. Това е обхватът на външната потенциална миграция към този момент.

Такова мнение е формирано на базата на оценките за положението в страната по това време и желанието на част от населението да реализира определени цели чрез мигриране. Разбира се, фактическото осъществяване ще зависи от много условия и фактори в бъдеще.

При изследване на пътникопотока няколко месеца по-късно (април 1991 г.) на въпроса “Бихте ли останали да живеете постоянно (да работите) в страната, за която пътувате?” 4,5% отговарят – “да, ще остана” и 13,1% – “да, ако имам възможност”.

Ако сравним данните от двете изследвания през 1991 г. се вижда, че общо взето групата на сигурните потенциални мигранти се оформя на около 5%. По отношение на тези, които биха емигрирали, ако имат възможност при изследване на границата делът им е два пъти по-малък. Това може да се обясни с несигурността от осъщественото пътуване, непознаване добре на страната, за която пътуват и възможностите за оставане за живеене или работа там. Има и нещо друго, което според мен, не позволява пътуващите да разкрият намеренията си, а това е, че се намират на границата.

---

⁶ Данните, представени тук, са от Калчев Й., С. Цветарски. Потенциалната емиграция на пътуващите в чужбина български граждани. С., 1991; Калчев, Й. Външната миграция на населението в България, С., 2001.

Необходимо е да се отбележи, че 2,1% от пътуващите заминават на работа по държавен договор, 0,9% – на специализация, 0,9% – за образование, 4,6% – на работа по частен договор. Останалите са главно туристи (59,1%) и в командировка (17,1%).

Има една категория лица, която пътува по семейни причини (5,9%), измежду която също са възможни потенциални емигранти. Заслужава внимание и една малка група граждани, която признава, че е предприела това пътуване поради “невъзможността за професионална реализация” (0,4%) и желанието “да живеят в условия на по-висок стандарт”. Като се има предвид, че годината е все още 1991-а, данните от изследването са повече от очакваните.

Сравнявайки получените резултати от потока на излизащите с потока на влизащите, се установява, че 1,5% от тях в бъдеще биха се преселили в чужбина, а 24,3% при определени условия биха останали в страната, в която са пребивавали.

Разбира се, в двата потока участват различни лица, но по-малкият дял на “категоричните” мигранти може да се обясни с това, че в потока на влизащите вече не участват емигриралите лица. Същевременно влизащите лица са по-информирани за условията и възможностите за емиграция в съответните страни, поради което нараства относителният дял на тези, които при определени условия биха останали в страната, в която са пребивавали.

През следващите две години (1992-1993) потенциалната емиграция се оценява на около 10%, за 0,4% от които целта на пътуването е преселване, 2,1% заявяват, че ще престоят повече от една година, независимо от нагласата им да останат в чужбина, 2,4% – биха емигрирали още при това пътуване, ако имат възможност, независимо че заявената продължителност на престоя им е по-малък от една година и 4,6% са лица, които пътуват за кратко време (от няколко дни до няколко месеца), които биха направили опит, ако им се удаде възможност сега или в бъдеще да емигрират.

В сравнение с изследването през 1991 г. се наблюдава значим интерес от страна на ромското население към търсене на възможности за бъдеща емиграция от страната.

Характерно за този период е, че нараства броят на завърналите се български граждани, които са престояли повече от една година извън страната. Това са главно хора, които са приключили образованието, прекратяване срока на договора за работа и др. Според направените изчисления⁷ от наблюдението през 1996 г. в България през същата година са се завърнали около 19 хиляди души, напуснали страната през последните 4 години.

Данните от проведеното по време на преброяването през 2001 г. извадково социологическо изследване показват, че за 4,1% от анкетираните лица на възраст 15-60 години “много вероятно” и 5,1% “донякъде вероятно” е да се преселят да живеят в друга страна. Тези свои намерения възнамеряват да осъществят още през тази година 7,6%, през следващите 2-3 години – 15,7%, а в по-далечно бъдеще – 16,5%.

---

⁷ Калчев, Й. Външната миграция на населението в България. С. 2001, с. 174.

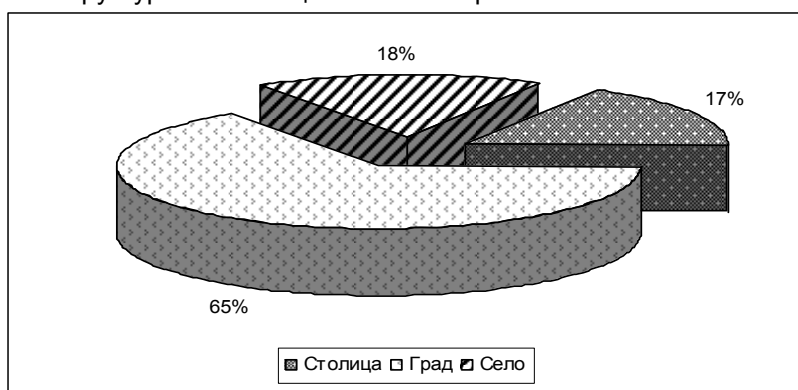
Интерес представлява как за последвалия 10-годишен период се е изменяла характеристиката на потенциалните емигранти. В началото на 1991 г. нагласата за емиграция сред мъжете се среща по-често, отколкото при жените. Така относителният дял на съвкупността на потенциалните емигранти е 53,6%, а при жените – 46,4%. Той е близо три пъти по-голям (71,3%) от този на жените (28,7%) сред селските емигранти, които ще направят “всичко възможно”, за да напуснат страната.

При изследване на потенциалната емиграция сред пътуващите в чужбина български граждани през 1991 г. преобладаващата част също са мъже. Техният дял варира от 55-66,1% при различните групи мигранти (при определени условия или категорични за емиграция). Данните показват, че жените са по-склонни да приемат емиграцията като нещо бъдещо, при определени условия. И в двата пътникопотока за периода 1992-1993 г. преобладават мъжете – 65,7% за излизашите и 65,2% за влизащите.

В края на разглеждания период (2001 г.) тенденцията за по-големия дял на мъжете сред потенциалните емигранти се запазва (57% срещу 43% при жените). Във връзка с това интензитетът на потенциалните емигранти сред мъжете е 9,5%, а при жените – 7,4% (при 8,5% общо за страната).

Фигура 4

Структура на потенциалните емигранти по местоживееене

Най-голям е интензитетът на потенциалните емигранти от столицата (11,8 на 100 души от населението) и градовете (9,2%); при селските той е 5,5%.

Възрастта е важен фактор при решение за емиграция сред нашето население. В началото на 1991 г. почти всеки втори-трети (41,8%) от лицата на възраст до 29 години може да емигрира. С нарастване на възрастта относителният дял на желаещите да отидат в чужбина намалява. Потенциалната емиграция сред 30-39 годишните е 30,8%, сред 40-49 годишните – 20,5%, а при 50-59 годишните – 6,9%.

Според получените резултати от изследването на пътникопотоците през периода 1991-1996 година преобладават младежите (лица до 29 години) – над 40%. Лицата над 55-годишна възраст съставляват от 5 до 9%.

Обхватът и интензитетът на потенциалните емигранти според възрастта им към 1 март 2001 г. са представени в таблица 15.

Таблица 15

Обхват и интензитет на потенциалните емигранти по възраст

Възраст	Обхват	Интензитет
15-19 г.	15,0	14,4
20-29 г.	36,6	14,0
30-39 г.	24,9	9,5
40-49 г.	15,6	5,6
50-60 г.	7,8	2,9
Общо	100,0	8,5

Очевидно е, че интензитетът сред младите лица до 29 г. е най-голям, но и при възрастовата група 30-39 г. също превишава тези общо за страната. Или би могло да се каже, че потенциалните емигранти в бъдеще биха се рекрутирали от населението на възраст до 39 години.

Степента на завършено образование също оказва влияние върху решението за преселване в друга страна. С най-висока степен на желание са лицата със средно специално образование (42%) според изследването в началото на 1991 г. Значителен е дялът на лицата с висше образование (40%), които са готови да напуснат страната. Сред тези с по-ниско образование дялът е значително по-нисък (около 20%).

Интерес представляват резултатите от изследването на пътничкопотоците на българските граждани за чужбина през същата година (април 1991 г.) според образованието им. Така сред лицата, които безусловно са решили да останат още при това пътуване в чужбина, преобладават тези с образование, по-ниско от средно – 46,9%. Със средно общо образование са 23%, със средно специално – 13,8%, а с висше – 7,7%. При останалите потенциални емигранти, за които емиграцията е свързана с определени условия, относителният дял на лицата със средно специално образование е най-висок (от 35-42%), а на висшистите – около 25%.

Обяснението за тази на пръв поглед аномалия е по-голямата отговорност, а може би и по-голямата реализация на лицата с по-високо образование в сравнение с по-слабо образованите.

Във връзка с това са и данните за икономическата заетост на лицата, предприели пътуване, към момента на наблюдение. Сред пътуващите, които са категорични емигранти относителният дял на неработещите е 80,0%, а сред тези, които, ако имат възможност, ще се преселят в чужбина или ще престоят повече от една година, този дял е 51,6%. **Или в повечето случаи решението за емиграция се обуславя от заетостта на респондентите.**

Сред лицата, заети в материалното производство, най-голям е дялът на промишлените работници, следвани от строителните, транспортните и селскостопанските.

Сред професиите извън материалната сфера най-висок е интензитетът на желаещите да емигрират сред икономистите, юристите, медицинския и научния персонал, както и за инженерно-техническите работници, спортистите и лицата, заети в областта на културата и изкуството.

През периода 1995-1996 г. основната част от емигрантите – 63%, са със средно общо и средно специално образование. Делът на лицата с висше и полувисше образование е около 20%.

Настъпилите промени в нагласата за миграция според образованието на лицата за периода 1991-1996 г. вероятно са свързани с повишената чувствителност на по-образованите лица по отношение на материалните и професионалните условия и нерешени проблеми на жизнения стандарт и творческата реализация, неудовлетвореност от административно-политическия живот у нас, както и засиления интерес към другите страни, към тяхната култура и изкуство, наука и техника.

През следващите години е налице промяна в структурата и интензитета на потенциалните емигранти (вж. табл. 16).

Таблица 16
Обхват и интензитет на потенциалните емигранти по образование (в %)

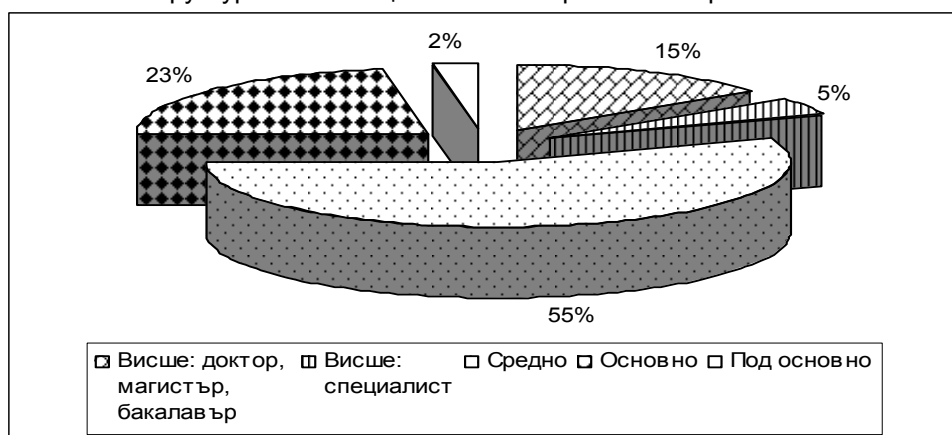
Образование	Обхват	Интензитет
Висше: доктор, магистър, бакалавър	14,7	10,0
Висше – специалист	4,5	7,1
Средно	55,9	9,6
Основно	22,5	7,3
Под основно	2,4	3,1
Общо	100,0	8,5

Най-висок е интензитетът на потенциалните емигранти сред лицата с висше образование, а най-нисък сред тези с по-ниско от основното.

Значителен е интензитетът на желанията за преселване сред лицата със средно образование, като делът им в структурата на потенциалните мигранти е най-голям – 55,9%.

Фигура 5

Структура на потенциалните емигранти по образование

Според изследването в началото на 1991 г. на пътникопотоците на границата емиграционните нагласи са сравнително по-чести сред семейните. Предполага се, че различията в структурите на лицата, които са от категоричните емигранти по семейно положение се дължи на това, че тази група обхваща главно семейства, от които мъжете вече са емигрирали в по-ранен период. Ето защо най-категорични в решението си за преселване са жените и женените лица.

И при изследването през 2001 г. най-голям е дялът на женените сред желаещите да емигрират (48,4%), а на неженените – 45,2%. Като се има предвид, че женените лица сред населението в страната са 53,8%, а на неженените – 33,1%, очевиден е по-големият интензитет на последните (13,6% - 6,5%). В преобладаващата си част те са млади хора със значително по-силно желание за емиграция от възрастното население.

Обхватът на разведените е твърде малък (3,7%), поради което интензитетът на потенциалната емиграция сред тази група лица е сравнително висок (8,4%), дори по-висок от интензитета при женените лица (6,5%).

Посочените данни показват, че желанието и осъществяване на едно бъдещо преселване е по-лесно при лица, които нямат семейство. Ето и останалите данни от изследването (вж. табл. 17)

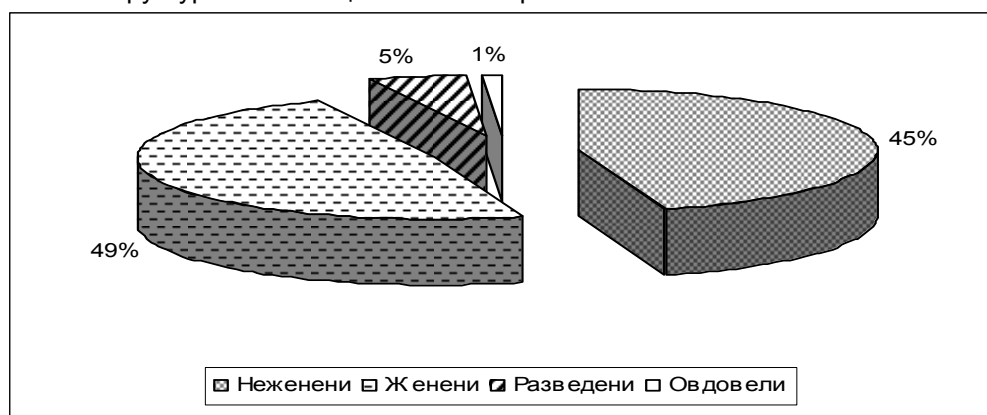
Таблица 17

Обхват и интензитет на потенциалните емигранти по семейно положение (в %)

Семейно положение	Обхват	Интензитет
Неженени	45,2	13,6
Женени	48,4	6,5
Разведени	5,3	8,4
Овдовели	1,1	2,8
Общо	100,0	8,5

Фигура 6

Структура на потенциалните емигранти по семейно положение

По отношение на етническата принадлежност на желанието за преселване в началото на 1991 г. се отличава населението от турски произход (45%), докато сред българите този дял е 30%. От такава възможност биха се възползвали 21% от ромското население.

В същата посока са и резултатите от изследването на пътуващите в чужбина български граждани. Най-голяма е групата (повече от 50%) на етническите турци, която е готова да емигрира още при това пътуване.

Сред излизащите български граждани потенциалната емиграция е 17%, като само 2,8% са готови да се преселят още сега. Сред ромите потенциалните емигранти са около една четвърт, но евентуалното им преселване е насочено към бъдещето.

Десет години по-късно желанието за емиграция няма толкова изразен етнически характер, както в началото на 1991 г.

Данните от проведеното социологическо изследване през март 2001 г. показват, че структурата на потенциалните емигранти по етническа принадлежност е подобна на структурата на населението на страната по този признак. Интензитетът на потенциалните емигранти сред турската и другите етнически групи продължава да е най-висок (вж. табл. 18).

Таблица 18

Обхват и интензитет на потенциалните емигранти по етническа група (в%)

Етническа група	Обхват	Интензитет
Българска	81,8	8,7
Турска	13,3	9,5
Ромска	2,3	3,4
Друга	1,9	10,2
Не се самоопределя	0,6	12,0
Общо	100,0	8,5

От заявिलите желание за преселване през 2001 г. около 45% са заети с работа, която им осигурява доходи. Интензитетът на преселванията на работещите е 8%, а на неработещите – 9%.

Характерно за потенциалните емигранти е, че по-голямата част (60%) от тях имат придобита специалност в учебно заведение. Значителен е обхватът на лицата с технически специалности (42%) и 12% специалисти по финанси, счетоводство, банково дело и кредитиране. Около 5% сред потенциалните емигранти са специалисти в областта на архитектурата и строителството.

Най-висок е е интензитетът за преселване сред специалистите в областта на хуманитарните (18%) и физическите науки (13%), като обхватът им е по-малък от 3%.

Сред потенциалните мигранти готовността за емиграция се определя от поставените за реализация цели.

Има ли настъпила промяна в целите за емигрирали сред населението, според данните от социологическите изследвания през 1991 и 2001 г. може да се види от таблица 19.

Таблица 19

Структура на потенциалните емигранти според главната цел на заминаване

Цели	Години	
	1991	2001
По-висок жизнен стандарт	33,3	35,8
Решаване на материални проблеми	32,2	27,8
Получаване на желаното образование	8,1	3,5
Професионална реализация	3,6	3,0
Придобиване на опит, да "видя света"	11,3	3,6
Сключване на брак	1,3	0,4
Живеене при роднини, приятели	2,1	1,2
По здравословни причини	1,6	0,2
Не желая да живея в България	3,3	3,9
Екскурзия, туризъм, на гости при близки	-	19,2
Други причини	3,3	1,6
Общо	100,0	100,0

Източник: Териториалната мобилност на населението. С., 2002, т. 6, кн. 3, с. 89; Калчев, И. Външната миграция на населението в България. С., 2001, с. 144 след допълнителна обработка от автора.

Данните показват, че не е настъпила значителна промяна в подреждането на целите, които преследват потенциалните емигранти от едно бъдещо преселване. Както в началото на периода, така и в края най-често преследваната цел е желанието "да живее и работи в условията на по-висок жизнен стандарт". На второ място се поставя целта "уреждането на материални проблеми".

Прави впечатление една друга цел с по-голям дял в началото на 1991 г. желанието да "придобие опит, да види свят". Вероятно това е продиктувано от ограничените възможности за пътуване преди 1989 г. на голяма част от българското население. Във връзка с това е и целта за "получаване на желаното образование на лицето (или на децата образование)".

Разглеждани сумарно целите като "сключване на брак", "живеене при роднини, приятели", здравословни" и други причини в началото на 1991 са с по-голям дял в сравнение с 2001 г. Причината може да бъде вече споменатата или пък като един претекст към по-лесно напускане на страната.

Запазва се, в общи линии, с малки отклонения и дела на лицата, които не желаят да живеят в България. Може да се предполага, че тези хора са напълно недоволни от условията на живот в страната.

Интерес представлява проучване на причините за размерите, които придоби външната миграция в страната. За съжаление обобщаваща таблица за причините за потенциална миграция през разглеждания период не може да се състави, поради липсата на съпоставимост на скалата на отговорите при изследванията през 1991 и 2001 г.

Според анкетираните лица основните причини, които формират емиграцията в началния етап (1991 г.) са ниският стандарт на живот у нас – 21,3%, недостатъчният продоволствен пазар – 12,5%, по-високият стандарт на живот в другите страни – 12,4%. Значителен дял между причините за емиграция има безработицата в страната по това време (11,5%), както и политиката и икономическата нестабилност у нас – 10,6%.

С относителен дял около 5% са причини като "реакция на потискано досега човешко право" (5,8%), "социално напрежение в страната" (5,8%) и "отпадане на досегашните ограничения за пътуване в други страни (4,7%).

По-критични към ситуацията в страната са, както може да се очаква, респондентите от градовете. При всички посочени причини дялът за градското население превишава този за селското население. Единствената причина която е посочена от по-голям дял от селското население в сравнение с градското е причината от етнически характер.

Върху желанието за миграция сред населението влияние оказват несигурната ситуация в страната след промените през 1989 г. и търсенето на по-добри условия на живот за себе си и семейството си, както и решаване на материалните проблеми.

Върху преценките, които дават потенциалните мигранти по отношение на възможностите за реализация на своите цели след преселването си, съществено влияе и информираността на респондентите за живота и условията в страните, към които се стремят. Добре запознати през 1991 г. са около 45% от лицата, които декларират, че ще направят всичко възможно да осъществят намеренията си. Много по-малко са информирани колебаещите се (22%). Прави впечатление, че 13% от тях нямат никаква информация за живота в другите страни.

Десет години по-късно (2001 г.) като че ли информираността на потенциалните емигранти за условията на живот в страната на заминаването се е повишила. Само 6,1% нямат никаква представа, 32,1% са достатъчно добре запознати, а обща представа имат 61,9%. Наред с пътуващите с договор, зелена карта, обучение, встъпване в брак, туристическа агенция, над 25% нямат осигурено пребиваване.

Като цяло респондентите, които възнамеряват да се преселят, оценяват като много добри и добри условията на живот в населеното място, в което възнамеряват да се преселят (повече от 90%). Като най-силни страни на живота в това населено място анкетираните лица определят: културния живот (80,8%), услугите и съобщенията (80,1%) и търговското и комунално-битово обслужване (78,1%). Сравнително по-ниска е оценката за гигиенните, климатичните и природните условия, но тя отново е висока (66,3%).

Като съвкупност от целите си и мотивите и информираността си за населеното място, към което се насочват да емигрират 32,2% от респондентите вече имат окончателно решение да отидат да живеят в новото населено място.

Най-голяма част от анкетираните лица биха заминали с (част от) семейството (37,3%). Значителен е дялът на тези, които биха заминали сами (28,5%). Останалите смятат да заминат най-напред сами, а после и семейството (20,1%) и 14,1% - с приятели, колеги и екип.

Външната миграция на населението в страната предизвиква интерес и безпокойство, най-вече за последиците от нея. За оценка на изследваните лица по време на наблюденията през 1991 и 2001 г. за външната миграция и последиците от нея са задавани специални въпроси. Данните от 1991 г. показват, че преобладаващата част от обществото проявява разбиране към желаещите да емигрират. Над 30% смятат, че "това е тяхно човешко право", близо 10% ги разбират и им съчувстват.

Една немалка част от обществото (18,5%) е на мнение, че тези хора бягат от трудностите в момента, а 11,7% ги смятат като "печалбари". "Да си опитат късмета" е мнението на 18,5% от анкетираните лица.

Толерантното отношение на населението към емигрантите и емиграцията обаче е съпроводено с ясно изразено мнение за негативните последици от този процес. Според 28% от анкетираните външната миграция ще доведе до "намаление на квалифицираната работна сила", а според 20,5% "ще се влоши повече демографската ситуация в страната"; според 15,9% "ще намалеят трудовите ресурси".

Едно допълнение към толерантното отношение е, че 12,9% от анкетираните изразяват мнение, че това е едно от средствата, с които може да бъдат решени личните проблеми на населението и 11,3%, че тези хора в бъдеще ще бъдат особено полезни за нашата страна. Само 4,1% виждат във външната миграция един от възможните изходи за решаване на проблемите на безработицата.

Интересна е обществената оценка на населението 10 години по-късно. Най-голям е делът на лицата, които смятат, че ще се влоши още повече възрастовата структура в страната (35,8%). Значителен е делът на анкетираните (10,7%), според които ще намалеят трудовите ресурси и според 10,4% ще намалее квалифицираната работна сила.

Сравнително висок е делът на респондентите (17,5%), които смятат, че "всеки има право да живее/работи, където пожелае".

Интересни са отговорите на три от следващите въпроси.

1. "Бихте ли окуражили децата си да отидат да учат?" Положително отговарят 72,2% от анкетираните, от които 76,5% от градовете и 60,6% - в селата.
2. "Бихте ли окуражили децата си да работят в чужбина?" Отговор "да" дават 74,7% от анкетираните, от които 76,1% от градовете и 70,9% в селата.
3. "Бихте ли окуражили децата си да отидат да живеят в друга страна завинаги?" Положително отношение се споделя от 36,3% от респондентите, от които 38,8% живеещи в градовете и 29,6% в селата.

Тежките икономически условия в страната принуждават родителите да окуражават децата си да отидат да учат и работят в чужбина, но по-голяма част биха желали те след време да се върнат в страната.

Изводът е, че в глобализацията се свят външната миграция няма да бъде изолирано явление. Естественят изход от негативните й последици е икономическата стабилизация на страната и създаване условия за достойна личностна реализация на всеки член от обществото.

*

Външната и вътрешната миграция ще се проявява и в бъдеще, което налага изграждането на ефективно функционираща система за информационно осигуряване и разработването на национална миграционна политика като част от цялостната политика за развитие на населението.

За намаляване на различните фактори, обуславящи миграционните процеси е необходимо създаване на условия за устойчиво икономическо

развитие на регионите, в които емиграционните процеси са най-силни с цел по-равномерното разпределение на населението. За овладяване на нежеланата концентрация на населението в големите градски центрове е нужно ревизиране на политиките и механизмите за управлението на тези центрове, като в същото време се подобри качеството на живот и сигурността на селското население и такова, живеещо в малките градове.

При подобряване на вътрешнополитическите условия в бъдеще, разкриване на работни места и подобряване политиката на доходите за задържане на младите хора в България ще се създадат и предпоставки за завръщането на българските висококвалифицирани емигранти. Във връзка с това е необходимо да се посочи, че липсва традиция в отношенията с българската диаспора, което налага разработването на програма за събиране на информация, като се активизират връзките с консулските служби културно-информационните центрове в чужбина. Трябва да се провежда кампания сред българската емиграция за състоянието на пазара на труда и неговите потребности в момента.